

Иван Радев

ЗА Т. Н. ВТОРИ САМОКОВСКИ ПРЕПИС И НЕГОВИЯ АВТОР

Става дума за един от ранните преписи на „История славянобългарска”, направен през 80-те години на XVIII век, създаден малко след смъртта на отец Паисий Хилендарски. Ако се приема, и доказателството е в самия текст, че авторът на т.н. Първи Самоковски препис - поп Алекси Велкович Попович, през 1771 г. се е срещал с великия Хилендарец, то за проявилите се след него като поклонници и разпространители на „Историята” в този край, това не се отнася.

Сред летописните бележки, които съпътстват ръкописа на Алекси Попович липсват документирани впечатления на йером. Никифор Рилски от нейния прочит – той е предпочел директно да се заеме с възпроизвеждането ѝ през 1772 г. Но пък между тях е вписано полуанонимното твърдение на „даскал Никола”, което подтиква някои изследвачи да търсят отговора на въпроса за друга личност, което е документирала готовността си именно в този план, без ясно да е указан практическият резултат. Това предизвиква сред специалистите от наше време своеобразна полемика, тръгваща от „Самоковския препис” на поп Алекси Велкович, без тя да има предвид самия него, а като отглас от следната приписка, която го придружава:

”Сию историю писуем аз Николае даскал, да има се прочатити извесно пред народом болгарским, да разумео како имамо царе болгарски и да имамо ответ от всего народа греческаго и сербскаго, но да сме известни, искусни и мудри и добродетелни” /Вж. Е. Спространов, Опис на ръкописите в библиотеката на Св. Синод и българската църква, С., 1900, с. 223.; Също: сб. Паисий Хилендарски и неговата епоха, С., 1962, с. 563; сб. Българската нация през Възраждането, С., 1980, с. 217 и др./.

По повод на декларираното от „Николае даскал” ще привлече първо мнението на Васил Ив. Пандурски, според когото: „Изразът „сию историю писуем...” означава, че именно за нов направен препис става дума... Налице е обаче фактът, че от Самоковския препис един неизвестен засега даскал Никола е направил свой препис, неоткрит и незапазен до нас”/Вж. В. Ив. Пандурски, Самоковски препис на Паисиевата история, Църковен вестник, 1962, бр. 45-46/. Но въпросният изследвач не привлича никакви други, издирени от него аргументи в тази насока и спира с твърденията си до тук. Очевидно не е разполагал с факти, които да подкрепят едно такова, съвсем естествено и логично заключение.

Специалист, който разисква по въпроса за смисъла на загадъчната летописна бележка в „Самоковския препис” от 1771 г. е и проф. Боню Ст. Ангелов. Прави го в очерка си „Алекси Велкович Попович”, намерил място както в периодическия печат така и в двутомника му „Съвременници на Паисий” /1964, т. 2, с. 176-177/. Там четем:

„Друг читател /а може би и книжовник/ даскал Никола, оставил по-дължка, по-съдържателна и по-целенасочена приписка... Прякото влияние на Паисий тук веднага се чувства... Никола е светско лице – той е даскал, може би в Самоков. Приписката му започва с думите „Сию историю писуем аз Николае даскал”. Тук не е ясно дали става дума за това, че той си е направил препис от Историята, или по-скоро е отбелязал чувствата си след нейното прочитане. Според мен по-вероятно е второто предположение” /там, с. 176/.

В края на очерка за Алекси Попович проф. Б. Ст. Ангелов отново се връща на случая. От една страна, повтаря вече формулираното си заключение, но от друга – „отваря вратичка” за евентуалното му опровергаване при откриването на нови данни:

„Както вече казах, според мене тези думи на даскал Никола изразяват неговите чувства, породени непосредствено след прочитането на историята, а не това, че той е направил препис от нея. Разбира се, все пак не е изключена възможността той да е преписал историята независимо от смисъла на приписката му в Самоковския препис на „История славянобългарска”. Това ще покажат бъдещите проучвания върху нашите оцелели ръкописни книги от онова време” /пак там, с. 177/.

Макар от проф. Б. Ст. Ангелов да е даден „под линия”, още един припомнен от него факт със сигурност е част от контекста на „Самоковския препис” на Алекси Попович. Известието е от 1875 г. за лично притежаван от Д. А. Големинов ръкопис на „История славянобългарска”, взет от Рилския манастир и датиран 1779 г. - „препис от преписа пък на друг някой йеромонах в същия манастир”. Там е още и твърдението на същия скромен възрожденец, който не е отразен в „Енциклопедия на българската възрожденска интелигенция”: „Освен нея аз намерих в друг един ръкопис стихотворение със заглавие „Надгробно ридание старцу Паисию от всех чад духовних” /пак там, с. 177/. Предположението във връзка с първия факт е, че вероятно като изходен текст се има предвид направеният през 1772 г. препис от йером. Никифор Рилски, а иначе е възможно да става дума за очаквания препис на „даскал Никола”. Колкото до втория факт - това със сигурност е съчинение, свързано с т. н. „паисианско присъствие” в Рилската обител /а защо не и директно с йеросхим. Спиридон Габровски?.../, придружено от стигналите и до тук надгробни стихове от популярния цикъл в памет на починалия в манастира „Нямцу” през 1792 г. преподобни Паисий Величковски.

Без да навлизам в подробностите, защото целта ми е друга, ще споделя, че във възникналата полемика около смисъла на въпросната „летописна бележка” от Самоковския препис на поп Алекси, проф. В. Ив. Пандурски вероятно е по-близо до истината. Просто няма как глагола „писуем” да го третираме като отбелязващ читателското възприемане и „чувствата след неговото прочитане”. Особено имаме ли предвид продължението на авторската фраза: „да има се прочитати”, т. е. той е „писал”, а други „ще прочетат”. Очевидно приписката към Самоковския препис от 1771 г. е положена във времето, когато самият „даскал Николае” е под непосредственото въздействие на прочита. Но след това, по свой път и вероятно малко по-късно, предприема лично неговото преписване. Случаят, ако е протекъл в този му евентуален вариант, не е единичен. Той напомня за друг един следващ факт от практиката на Паисиевите преписи. Знае се, че даскал Николай п. Лазаров от Русе по същия начин оставя в т. н. „Жеравненски препис” през м. март 1811 г. пряко свидетелство за прочита на „История славянобългарска”. А малко след това - през м. април на същата година сяда и прави своя, т. н. „Втори русенски препис”.

На практика с това се изчерпват данните според заряда на приписката в „Самоковския препис” от 1771 г. за нейния автор „Николае даскал” – скромен участник в просветното дело от последните десетилетия на XVIII в., който след прочита е оценил по достойнство съчинението на отец Паисий. Но в предлаганите по-нататък страници само тръгвам от тези познати ни факти към възможността да обогатим представата си за книжовните интереси на тази, до сега обречена на анонимност възрожденска личност.

За да стане това, сме подпомогнати от летописните бележки към екземпляр от печатан „Псалтир” /издаден в Москва, 1791 г./, изобщо не привличал вниманието на специалистите. Тъй като в него безспорно става дума за съдбата на Самоков от края на XVIII в., за притежавания го „даскал Никола” и т. н., позволявам си на първо време да твърдя, че предлаганите от него данни се отнасят не за друг, а именно за същото лице с това име, оставило летописната бележка в „Самоковския препис” на Паисиевата „История” от 1771 г.

Въпросното московско издание сега се намира в личната библиотека на възрожденеца Недьо Жеков, съхранявана в манастира „Св. св. Петър и Павел” край гр. Лясковец. Екземплярът е сравнително добре запазен, с дървени, обвити с кожа корици, с повредени вече закопчалки. По въпроса как от Самоков е попаднал в Петропавловската обител, може със сигурност да се направи предположението, че пренасянето му е станало чрез самия Недьо Жеков. Той, който е пръв ректор на Духовната семинария тук, след Освобождението е бил преподавател в Самоковското богословско училище /1895-1899 г./. Вероятно тогава го е взел със себе си, а след време, доста късно след неговата смърт, с личната му библиотека, книгата става притежание на Лясковския манастир. Между впрочем – оказва се, че и авторът на статията, първа оповестяваща за занимаващия ни препис на „История славянобългарска” по страниците на „Български църковен преглед” /1895/ - Н. Д. Попов, по същото време и той, заедно с Н. Жеков, учителстват в Самоковското богословско училище.

На предния форзац на „Псалтира” срещаме следните бележки, които очевидно имат отношение към първия притежател на книгата: „Сие псалтир на Георгия”, „Сие псалтир на Георгия... Купи го за четиринадесе гроша. Да се знае, кога дохода кръжалиите у Широки дол”.

С друг почерк, с червено-черно мастило, на гърба на предния форзац, отново срещаме приблизително същото твърдение: „Сие псалтир на Георгия. Купи го за 14 гроша. Да се знае. Тараловчето на Николчоте.”

С повече данни идва записаното на задния форзац на книгата, в три варианта, а и с три различни почерка. Първият, който е с почерка на по-предишните бележки, т. е. с почерка на притежателя на „Псалтира” Георги Кутоли от Костенец, гласи:

„Да се знае кога додоха кръжалиите у Широки дол. Тогава седе Пласли Мехмед паша у Самоков. Ядоха по 12 хиляди хляба, по 2 пари 1 хляб... Месец мартия, лето 1800. Георгия Котоли рукою, от село Костенец”.

Вече другите два варианта са с друг почерк, с отделни стилистични и езикови различия, които показват, че авторът им е друг, но е бил свидетел на същите събития. Ето отново възпроизведения им текст:

„Да се знае кога додоха кръчали. Да се знае кога додоха кръчалиите у Широки дол. Тогава седеше Мехмед у Самоков. Ядяха по 12 хиляди хляба по 2 пари хляб”.

„Да се знае куга додоха кръжалиите у Широки дол. Тогава Пласли Мехмед паша седеше у Самоков, ядяха по 12 хиляди хляба по две пари хляб”.

Свидетелството на тази приписка за кръджалиите на Мехмед Пласли паша съвпада и подкрепя момент от документираното в „Житие и страдания” на еп. Софроний Врачански. Тук обаче летописецът е потресен не от издевателствата над българския народ, от жестокостите и разорението, а от многобройността на кръджалиите и от факта, че ядат по „12 хиляди хляба” на ден... Един такъв акцент върху битовото и количествено-външното е обясним с тогавашния тип колективна чувствителност, която владее съзнанието на българина. Тя предполага в паметта му да заседнат прояви от външно-впечатляващ характер, а не последиците от психологическия стрес, от евентуалните издевателства и насилия, от поруганата чест и достойнство на околните.

До тук става ясно, че „Псалтирът” е закупен от Георги Кутоли, родом от Костенец, но свързал пребиваването си със село Широки дол и Самоков. Там именно става пряк свидетел на карджалийската напаст в тези селища през м. март 1800 г. На гърба на задния форзац на същото издание вече попадаме на допълнителни данни за книжовника, който ни интересува. Там с неговия почерк е първата приписка, добила характера на философско-житейска максима, която има вероятност да намеква за съдбата на самите братя: по-големия кир Георги и по-малкия – даскал Никола. Тя гласи:

*„Податлив буди пияному брату
И смирен буди, и покорлив буди.
Не противися човеку, аще противися
Човеку, тоест Богу противися”.*

Със същия почерк е и втората летописна бележка, от която научаваме неща важни за личностите, свързани с книгата, които се оказват от едно семейно гнездо:

„Сие псалтир на Николчоте Кир Гергюв брат. И кой че го украдсти, да будет проклят от 318 отци. Писа Николае даскал, мсца декемврия ден 8, 1792”.

Излиза, че самоковският „даскал Николай” има родовите си корени от Костенец, че е от заможна семейство, тъй като брат му купува книги и е наречен „кир Георги”. Излиза, че незнайно кога – приписката му към Самоковския препис на „История славянобългарска” не е датирана, това ще рече, че и опита му за свой препис не знаем за кога се огнася – той, благодарение на близостта си с поп Алекси, се среща с Паисиевата творба и до началото на 90-те години продължава да даскалува. За дейността му като учител свидетелстват и приписката към ръкописа от 1771 г., и приписката с дата 8 декември 1792 г. към печатания руски „Псалтир”. Изводът, който с пълна сигурност можем до тук да направим въз основа на почерците, е, че „Николае даскал”, оставил автографа си върху „Самоковския препис” от 1771 г. и станалият собственик на московския „Псалтир” „даскал Никола”, са едно и също лице. В известна степен се очертава и неговата биография – родовият му корен е от Костенец, по-големият му брат, търговецът кир Георги Котоли, е също просветена личност, с определени интереси към книжнината. Оказва се, че даскал Никола пребивава в Широки дол – село, в непосредствена близост до Самоков, защото сега е част от града.

В най-ново време специалистът, който засега въпросите около Самоковския препис от 1771 г. и евентуалната роля на „Николай даскал“ за нейното разпространение, е историкът проф. Христо Темелски в своето изследване „Самоков през Възраждането“ /С., 2000, с. 276 и сл./ . Без да сочи основанията си, той поддържа следното становище – опит за идентифициране на въпросната личност, което съдържа редица оспорими и неприемливи моменти:

„През периода 1834-1842 г. до ръкописа са докосва и даскал Николай /вероятно Николай Христович Тонджоров/, който въвел взаимоучителната метода в родния си град. „Тази история писах аз, даскал Николай да я имам, да я прочитам пред българския народ, за да разбере как сме имали царе български и да имаме отговор да дадем на гърци и сърби, за да не сме укорявани от тези народи – гръцкия и сръбския, а да сме известни, изпитани и мъдри, и добродетелни“ /с. 279-280/.

Предлаганият опит на колегата Хр. Темелски за идентифициране на лицето „даскал Никола“ и Николай Тонджоров и произволно фиксираната година/1834-1842/ в случая напълно се разминават с истината. Не бива да се забравя, че самоковецът Николай Хр. Тонджоров започва да „даскалува“ едва от 30-те години на XIX в. и неговото активно присъствие в публичния живот се свързва със следващите две десетилетия. След като въз основа на тук предлаганите данни за ситуацията в Самоков през 70-90-те години на XVIII в. се откроява доказано просветена личност с името „даскал Никола“, логично е именно тя да предизвика вниманието при опита за авторизиране лицето, документирало завиден интерес към „История славянобългарска“.

Проблемът, породен от възможността да се открие още един представител на Самоковския край сред следовниците на Паисий получи допълнителни индикации от наскоро, през 1998 г. новооповестения факт – цялостен препис на неговото съчинение, който търси своя автор. Ръкописът предизвика очаквано голям интерес, своевременно му се направи фототипно издание, налице са и неговите характеристики от специалисти като проф. Божидар Димитров, проф. Надежда Драгова, проф. Боряна Христова, ст. н. с. д-р Христо Темелски... По този повод беше припомнена статия на Н. Д. Попов в сп. „Български църковен преглед /1895, кн. 2-3/ с откъслек от „Историята“, както и решението на Ил. Тодоров да наименова този неизвестен иначе цял текст, само въз основа на въпросното съобщение - „Цариградски препис“. Напълно основателни са възраженията на проф. Н. Драгова за подобно назоваване, тъй като Цариград е само едно от местата, където е бил някой от притежателите му.

От професионално осъществените анализи става ясно, че ръкописът в никакъв случай не може да се третира и като „белова“ на „История славянобългарска“, свързана пряко със самия отец Паисий, защото по време на създаването си отвежда към 80-те години на XVIII век /проф. Боряна Христова/. Няма никаква логика и оправдание обаче да бъде наречен и „Музеен препис“ /Н. Драгова/, единствено заради това, че в наши дни, по случайно стечение на обстоятелствата, е намерил пристан в Националния исторически музей. Тъй като много от свидетелствата го свързват със Самоков, а ще се убедим, че и онези от тях, които заговарят за авторството му, също ни отправят към това селище, логичното е наистина да бъде наречен „Втори самоковски препис“ /Хр. Темелски/.

Тъй като в текста липсват директни указания, а професионалните анализи /на проф. Надежда Драгова, проф. Б. Христова, ст. н. с. д-р Хр. Темелски/ категорично опровергават твърдението, поддържано от историка проф. Божидар Димитров, че става дума за Паисиевата „белова“ /предговорът му към тома с ръкописа от 2004 г. е с красноречивия надслов „Беловата на „История славянобългарска“/, като основни дискуссионни остават два въпроса: мястото на създаване и авторството. По първия вече цитирах мнението на Темелски. В същия дух, но с необходимата аргументация, е преценката и на проф. Боряна Христова. Макар надсловът на статията ѝ е „Цариградският препис на „История славянобългарска“, тя, по така открояващите се важни за нас проблеми, ето как недвусмислено изразява своето мнение:

„Филиграноложкият анализ категорично показва, че ръкописът е от 80-те години на XVIII век... Палеографският анализ на писмото дава всички основания да се твърди, че преписвачът е принадлежал към Самоковския книжовен център... от който е бил и самият Паисий Хилендарски“ /Вж. сб. Възрожденският текст. Прочити на литературата и културата на Българското възраждане, С., 1998, с. 367/.

Въз основа на този категоричен извод, така или иначе надделява основанието в случая да става дума за един втори препис, направен по-късно, след познатият на Алекси Попович, но отново в гр. Самоков. И е логично градът да се вписва в името му. Колкото до усилията на проф. Н. Драгова да разколебае това естествено налагащо се схващане, те не стъпват върху ясни и конкретни аргументи - предлаганата от нея формула „музеен” според мен е по-неубедителна и от „цариградски”. Като изключим позицията на Хр. Темелски, трудно обяснимо е обаче защо останалите автори не ги занимава въпросът за авторството на този препис, защо никой от тях – било проф. Бож. Димитров, проф. Драгова или проф. Боряна Христова - не прави опит да актуализира онази приписка-признание на даскал Никола, позната ни от ръкописа на Алекси Велкович Попович?...

На практика разглежданият ръкопис – във вида, който ни представя неговото факсимилно издание - е придружен само от две приписки. И то едната е от лицето, което е закупило в Цариград съчинението и го е донесло в Самоков. Срещаме я в началото: „Сия слово на Йованчо, купи го от Стамбол”. Тя няма как да ни осведоми за нещо съществено около историята на ръкописа, освен че в определен момент той се е оказал в Цариград и е преминал в собственост на „Йованчо”. Пък и тази приписка стои някак външно, случайно, без връзка със същинския текст.

По-голям интерес предизвикват финалните страници на преписа. На страницата, където е изведен естественият му край /”... и веќе веков. Амин”/ е приписка в типичен летописен стил, оставена от друго лице, в друго време, която ще се окаже един от подстъпите към авторизиране на преписа. Но за нея по-късно. Защото на следващия лист от ръкописа, в който вече е казано сакралното „Амин!”, се вписват два кратки фрагмента като нещо допълнително, които би трябвало при цялата си несъпричастност към автентичното Паисиево изложение, да съдържат податки за себепоаявата си. Пък и по всичко личи, че са нанесени от ръката и с почерка на кописта, осъществил цялото съчинение. Да ги възпроизведа и коментирам ме задължава дори и факта, че никой от гореспоменатите автори не им е отредил никакво внимание. Първият фрагмент гласи:

„Ангели успение пречистния да видявше, удивиша мя како дяволя восходит от земли на небо побеждают ся есте света остави тебе, дево чистая”.

Вторият е в друга стилистика на заложената поука и звучи като философски афоризъм. В този си вид изреченото много напомня и се родее с вече цитираната от „лясковския”, „Псалтир” житейска поука, която знаем, че принадлежи на „даскал Никола”:

*„Не противися человеку, аще противися
Человеку, тоест Богу противися”.*

Ето каква философска мъдрост въщност стои като истински финал на Втория Самоковски препис, която, както отбелязах, асоциира познати неща, излезли от ръката на този, който е притежавал екземпляр от руското издание на „Псалтира” /1791/:

*„Аще бихме сами себе разсуждали,
Не бихме осъждени били”.*

По-внимателен прочит спрямо досегашните заслужава и междинно вмъкнатата на предпоследния лист на ръкописа летописна бележка. Тя е оставена от друга личност и в по-ново време, но съдържа известни податки, които косвено отвеждат към „даскал Никола” като вероятния автор на преписа. Ето нейния текст:

„Самоковска епархия прогледая вов тая книга прежде лета 477 години от какво са турци попнали Болгария Славяния. Прегледах я аз, Михаил папа Николаевич на 1847 сене во время царя Костандиновополскаго Меджида. На то време подписано знати ся. На агарянския лета 1263-то”.

Съдържанието на този късен запис до сега е коментирано от проф. Боряна Христова и доц. Христо Темелски. В статията си „Цариградският препис на „История славянобългарска” авторката твърди: ”Бележката е от ръката на самоковския и севлиевски книжовник от онова време Михаил папа Николаевич, който, както е известно от някои данни на самоковските регистри, е заминал по-късно за Цариград и вероятно е отнесъл със себе си там и ръкописа” /Вж. Б. Христова, цит. сборник „Възрожденският текст...”, 1998, с. 369/. Със сигурност трябва да зачеркнем вероятността, че в случая става дума за „севлиевски книжовник” – севлиевецът

Михаил Попович е друга, самостоятелна личност, със съдба, която няма как да се пресече с въпросния ръкопис.

В книгата си „Самоков през Възраждането” /С., 2000/ Христо Темелски, като се спира на новооповестения ръкопис, подчертава неговата доста „преплетена” история, отчитайки и проблема за неустановеното авторство. Именно той предлага, както вече посочих, най-приемливото му определение - да го наричаме „Втори самоковски препис”. Основният извод на изследвача по въпроса за авторството е:

„Както посочих, той е бил преписан в Самоков около 1780-1790 г. Преписвачът засега остава неизвестен, а самият препис по-късно попада в ръцете на самоковеца Михаил поп Николов” /цит. книга, с. 283/.

Тук Хр. Темелски има предвид втората приписка, но от нея автоматично не произтича твърдението му, че след 1780-1790 г. „самият препис по-късно попада в ръцете на самоковеца Михаил поп Николов”. По-логичният извод може да дойде като резултат от едно, макар и придружено от известни непълноти и хипотетични елементи, разполагане на фактите и присъствие на занимаващите ни личности. Картината добива логичните си очертания, ако приемем, че някъде в началото на XIX в. многократно споменаваният тук „даскал Никола” става свещеник в Самоков, а Михаил папа Николаевич е негов син и ръкописът е бил негово притежание. Да, в началото според списъците на спомоществатели към книги от първата половина на 40-те години, цитирани и от Хр. Темелски, той е светска личност, търговец, пребиваващ в Цариград /”г-н Михаил Николович от Самоков”/. Но „Енциклопедия на възрожденската интелигенция” /1988, с. 473/ отбелязва, отново въз основа на спомоществателите, свещеник в Самоков за годините 1869-1872-а със същото това име. Така сред абонатите от това селище за „История българска”/1869/ от Гавр. Кръстевич, след таксидиота „архим. Макарий Хилендарец”, на второ място е „Поп Михаил п. Николаев”, на книгата „Черковно богословие” /1872/ - след „йером. г. Григорий Хилендарец” е „поп Михалко п. Николов”.

Така очертаната фамилна картина, в центъра на която се предполага, че е авторът на Втория Самоковски препис - даскал Никола, е лишена от убедителен финал. Архивите на Самоков в този смисъл с нищо не ни помагат. Възниква предположението, че от определен момент те – баща и син - вече не са част от духовно-религиозния живот на този град. В подкрепа на това предположение със своите свидетелства е едно ръкописно „Четвороевангелие” от XVI век, осъществено в село Пролеша, Софийско, но съдържащо бележките на летописци от Дупница, София, Бобошево, дори от еленчанина Тодор Ненов Манастирски /учителствал и в Самоков/... Именно сред по-късните приписки в него четем оставеното от една и съща ръка за баща и син – духовници, с познатите ни имена: „Хаджи папа Никола, престава си на 1860 сене, Бобошево”; „Престава се Михалко хаджи папа Николов на 1864 –то, юний 11, Бобошево”. /Вж. Е. Спространов, Опис на ръкописите в библиотеката на Св. Синод..., С., 1900, с. 48/.

Поради популярността - особено тогава - и на двете имена, не можем със сигурност да съдим, че в случая става дума за интересуващите ни самоковци-свещеници, баща и син. Нужни са допълнителни справки и издирвания, включително и сред архивите на Бобошево и Бобошевския манастир, за да се уточни техния родов корен. Смушаващ факт е и вече цитираното от спомоществателския списък към кн. „Черковно богословие”, отпечатана през 1872 г., където е застъпено името „поп Михалко п. Николов” сред абонатите от Самоков. Трудно обяснимо е противоречието между двете свидетелства: едното - че е починал през 1864 г., а другото – че е спомоществовател през 1872 година...

За да се убедим дали т. н. „Втори самоковски препис” не принадлежи на споменавания през 90-те години „даскал Никола” от Широки дол, но свързан със Самоков /а вероятно и с Рилския манастир/ или ще продължим да го наричаме анонимен, е достатъчно да съпоставим почерка му с почерка в бележките към коментирания тук „Псалтир”. Това не е трудно и съпоставката съвсем категорично доказва, че едно и също лице /даскал Никола/ е оставило признанието в Самоковския препис от 1771 г. за преписването на „История славянобългарска”, както и твърдението, че то е притежател и на „Псалтира” от 1791 г. Родовите връзки пък ни убеждават, че т. н. „Втори самоковски препис” е бил в притежание на неговия син /Михаил п. Николов/ някъде до края на 40-те години на XIX век. Така се открива възможността към

групата известни ни първи автори на преписи и разпространители на Паисиевата „История“ – поп Стойко Владиславов, йерей Алекси Велкович, йеромонах Никифор Рилски, Стоян Кованлъшки и Дойно Граматик - да добавим още един книжовник, даскал Никола. И то – свързан с родния край на великия Хилендарец.